

ELS CONVENTS DEL MORVEDRE MEDIEVAL. EL CAS DE SANT FRANCESC

CARME ROSARIO TORREJÓN

Doctora en Història de l'Art

Introducció

L'Europa Baix medieval assisteix a un notable auge i difusió dels ordes mendicants, que sota els auspicis dels reis i afavorits per la vida mercantil de les ciutats veien com el seu radi d'acció i influència s'incrementava en bona part de la geografia. Això explicaria, en el cas de Morvedre, els diversos cenobis que s'alçaren a la batllia, com per exemple el convent de Sant Francesc, el de la Trinitat, un beateri (al barri de Santa Anna) i els monestirs de Sant Esperit del Mont i el de la Vall de Jesús. En aquest article ens centrarem únicament en els recintes que hi havia extramurs, fent especial atenció al convent de Sant Francesc.

Els estudis al voltant dels ordes mendicants

Arran del creixent interès per l'estudi dels ordes mendicants des del punt de vista econòmic i cultural, a part d'allò simplement espiritual, podem conèixer amb més profunditat el paper que aquestes cases de religiosos jugaven a les ciutats i viles medievals. Així, des de la historiografia, sobretot francesa i italiana, que a partir dels anys seixanta va tractar temes relacionats amb els ordes monàstics, la situació i difusió dels convents per Europa o la seua relació amb les urbs, desenvolupats per reputats historiadors com Jacques Le Goff, o els dels italians Luigi Pellegrini i Giacomo Todeschini, entre altres, són

la base per a conèixer millor aquest aspecte de la Història medieval i extrapolar-ho també al territori peninsular i al cas concret de la vila de Morvedre.¹

Aquests historiadors venien a dir que els monarques i el govern de les ciutats van afavorir l'establiment i manteniment de certs cenobis en les seues jurisdiccions. Dit en altres paraules, els convents, no sols es podien tindre en compte com un espai espiritual, sinó com un element important dins de la política, la cultura i l'economia d'una ciutat. Però, no qualsevol orde monàstic assolía aquestes funcions. Els que més proximitat van tindre amb les urbs van ser els anomenats ordes mendicants. Els frares mendicants són aquells que, a més de seguir una carrera religiosa emeten un vot de pobresa individual i col·lectiu. En principi, no podien rebre ajudes, així que vivien de la caritat de les persones, d'ací el seu apel·latiu de "mendicant". Tanmateix, amb el temps, i per tal d'assegurar-ne la permanència institucional, van deixar un poquet de costat aquesta pobresa inicial i acceptaren propietats col·lectives i ús de rendes.² Els principals ordes mendicants van ser els franciscans (frares menors) i els dominics, que lluitaren contra el catarisme del sud de França i nord d'Itàlia en el segle XIII. Però, també eren mendicants els agustins, trinitaris, mercedaris o els carmelites.

Se sol acceptar l'any de 1219 quan els frares menors es van establir a terres peninsulars i, igual que en la resta d'Europa, provinents d'Itàlia. Segons García Oro, arribaren com a pelegrins de Sant Jaume i missioners contra l'Islam. L'avanç per les principals vies de comunicació permetia als frares anar predicant i convertint els infidels musulmans en ciutadans cristians. Un suport que es va veure recompensat per part dels poderosos per a fundar hospitals, albergs i convents.³ Ací hem d'incloure també els dominics, que van ser ratificats com a orde en 1216 pel Papa Honorí III, i a altres ordes.

Els primers religiosos s'establien en cases o albergs prestats per particulars, disposant d'una xicoteta església o capella on celebrar els oficis diaris, però, amb el temps, els frares demanaren tindre edificis en propietat. I així és com entrà veritablement en joc el paper dels reis, que atorgaren rendes i fundaren nous convents.⁴

¹ Estudis bàsics són: LE GOFF, Jacques, "Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale", en *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, I, 1968; PELLEGRINI, Luigi, "Gli insediamenti degli ordini mendicanti e la loro tipologia. Considerazioni metodologiche e piste di ricerca", en *Les Ordres mendiants et la ville en Italie Centrale (v. 1220-1350)*, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen âge. Temps modernes*, 89, 1977; TODESCHINI, Giacomo, "Ordini mendicanti e coscienza cittadina", en *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen Âge. Temps modernes*, 89, 1977; BENVENUTTI, Anna, "L'implanto mendicante in Firenze, un problema aperto", en *Mélanges de l'Ecole française de Rome, Moyen-Âge, Temps Modernes*, Tome 89, 2, 1977.

² CANTERA MONTENEGRO, Margarita i CANTERA MONTENEGRO, Santiago, *Las Órdenes religiosas en la Iglesia medieval. Siglos XIII a XV*, Madrid, Arco Libros, 2008, pp. 26-27.

³ GARCÍA ORO, José, "Los frailes menores en la Hispania medieval y su asentamiento", en *Archivo Ibero-Americano*, 275-276, mayo-diciembre 2013, pp. 195-228.

⁴ Vegeu: RUIZ DOMÈNECH, José Enrique, "El mapa de devoción urbana en la Corona de Aragón (siglos XIII, XIV y XV)", en *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona-Poblet-Lleida, 2000; CUADRADO SÁNCHEZ,

No oblidant tampoc una altra de les fonts de sustentació dels cenobis: les relíquies. Aquestes es convertien en autèntics pols d'atracció per al cristià que acudia als convents a visitar-les i participar del seu ús sanador o profilàctic.

La ciutat i el convent

Aquest component social del qual participaven les dites cases de religiosos es pot estudiar a partir del *Dotzé del Crestià*, de Francesc Eiximenis al segle XIV. Aquest franciscà dissenyà la forma i condicions que havia de tindre una ciutat ideal, o millor dit, espiritual, la qual havia d'estar rodejada de diferents institucions religioses. Cada convent es disposaria en una de les portes d'entrada d'una ciutat, i amb una distància d'uns 500 metres de l'altre cenobi més proper.⁵ Sobretot els franciscans, però també dominics, constituïren en l'Europa cristiana el focus catalitzador d'una població que es construïa al voltant de par-ròquies o nous barris en expansió econòmica i urbana, a la vegada que aquests s'adaptaven a les exigències de la societat.⁶

En realitat, allò que plasmà Eiximenis era un model que ja s'havia implantat en Itàlia, Anglaterra i altres països de l'Europa Occidental, sobretot en ciutats que vivien del comerç i que tenien una important vida activa. Per tant, en el moment en què la vida a la baixa Edat Mitjana estava més lligada a aquestes, a poc a poc es van convertir en el principal centre d'ocupació i riquesa.⁷

L'arribada dels religiosos a Morvedre

La zona dels Comtats Catalans va ser el punt d'entrada dels emissaris de sant Francesc d'Assís i altres ordes afins. Enclavaments com Perpinyà, Saragossa o Daroca, que constituïen punts econòmics i estratègics en la geografia, ja que estaven situats en els llocs de pas de les principals vies de comunicació

Marta, "Un nuevo marco socioespacial: emplazamiento de los conventos mendicantes de los siglos XIII y XIV", en *Semana de estudios medievales*, Nájera, Logroño, 1996.

⁵ MIRA, Eduard i ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo, (ed.), *Arquitectura gòtica valenciana. Siglos XIII-XV*, Tomo I, València, Generalitat Valenciana, 2000, p. 118.

⁶ PELLEGRINI, Luigi, "Gli insediamenti degli ordini mendicanti e la loro tipologia. Considerazioni metodologiche e piste di ricerca", en *Les Ordres mendiants et la ville en Italie Centrale (v. 1220-1350)*, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen Âge*. Temps Modernes, 89, 1977, pp. 563-566.

⁷ Des de la baixa Edat Mitjana es van subvencionar fundacions dominiques, franciscanes i clarisses. La importància que van tindre aquests ordes durant tota l'època medieval, però sobretot a partir del segle XII, va ser deguda la seua vinculació amb l'educació de les joves nobles, i en última instància el recolzament polític a la Corona; en el cas peninsular el seu paper va ser fonamental com a eina per cristianitzar en temps de la conquesta cristiana, tant per a la Corona de Castella com la d'Aragó. La qual cosa els va ajudar a seure les bases del seu afermament en la vida ciutadana. FONTANA, Josep i PONTÓN, Gonzalo, "Autoridad dentro de la Iglesia constitucional" en *Historia de las Mujeres: una historia propia*, Barcelona, ed. Crítica, pp. 209 i 223.

peninsulars, van ser els primers centres on es van establir les incipients cases franciscanes. Morvedre, que estava al costat de l'antiga Via Augusta, no era una vila gens menyspreable, ja que s'havia convertit en un eix vertebrador del comerç i les comunicacions de nord a sud del Regne de València, així com d'oest a est, amb un port que participava d'un tràfic marítim de cabotatge que abastia a les ciutats de l'interior de la Corona com era el cas de Saragossa.⁸ A més, una altra de les característiques de la ciutat del Palància era que tenia una important població tant musulmana com jueva, raó per la qual degué facilitar una certa quantitat d'establiments religiosos cristians que tenien cura d'evangelitzar i donar seguretat enfront de les *bandositats* que es produïen envers la població.⁹

Un altre dels ordres mendicants que més presència va tindre a la Corona d'Aragó van ser els dominics, tot i que a Morvedre el seu establiment no es va materialitzar definitivament. Tanmateix, en resulta estranya l'absència si tenim en compte que, a part de crear Estudis Generals, els predicadors també es dedicaren a fomentar l'estudi de l'hebreu i l'àrab, llengües que es parlaven a la vila.¹⁰

Figura 1. Vista de Morvedre. Anthonie van den Wijngaerde (1563).

⁸ Sobre aquest tema vegeu l'article referent a una denuncia en el segle XV a causa del comerç entre Peníscola i Morvedre: ROSARIO TORREJÓN, Carme, "El comerç entre Morvedre i Peníscola truncat en temps del Cisma d'Occident", en *La Voz de tu Comarca*, 20-12-2018. Per a un estudi complet del trànsit comercial de Morvedre vegeu: SOLER MILLA, Juan Leonardo, "Una vila medieval bolcada al Mediterrani: Morvedre en els itineraris mercantils locals i internacionals durant la Baixa Edat Mitjana (ss. XIII-XV)" en HINOJOSA MONTALVO, José (Comissari), *De Murbiter a Morvedre*, Sagunt, Fundació Bancaixa, 2006, pp. 171-186.

⁹ MANCINELLI, Chiara, "El convento del Santo Espíritu del Monte: Un ejemplo de ética-económica franciscana en el Reino de Valencia", en *Nuevas aportaciones de jóvenes medievalistas*, Lleida, 2014, pp. 43-54.

¹⁰ CANTERA MONTENEGRO, Margarita i CANTERA MONTENEGRO, Santiago, *Las Órdenes religiosas en la Iglesia Medieval. Siglos XIII a XV*, Madrid, Arco Libros S. L., 1998, p. 32.

En canvi, sí que va tenir presència l'orde de la Santíssima Trinitat de Redempció de Captius, creat per sant Joan de Mata (Ca.1153/ 60-1213) i que va ser aprovat el 1198 adoptant la regla de sant Agustí. El dit orde va nàixer sota l'objectiu de donar empara i auxiliar tots aquells cristians que es trobaven captius dels musulmans del nord d'Àfrica, els quals assaltaven les costes i atacaven vaixells. Tanmateix, una de les funcions dels trinitaris a les ciutats va ser l'atenció de malalts i empestats.¹¹

El convent de la Trinitat, de Morvedre, va ser fundat en 1275. Se situava enfront de la Porta Nova i regentava un hospital dedicat a Sant Miquel que atenia pobres i captaires.¹² Si tenim en compte el dibuix elaborat per Anthonie van den Wijngaerde en el segle XVI, el recinte s'instal·là entre l'actual carrer de l'Olleria i carrer de Romeu i es trobava protegit per un mur, la porta principal del qual requeia al Camí Reial (actual carrer del Remei), i una altra porta secundària mirava al Carrer dels Horts. Tot el complex es componia d'església, cel·les, hospital i hort.

Quant a l'estil, és possible que la ràpida conquesta cristiana i l'aprofitament de l'espai per part dels trinitaris faria urgir un edifici auster i senzill. Certament és molt difícil saber com era en realitat, ja que no hi ha restes conservades i els dibuixos de Wijngaerde no donen detalls constructius. Tot i això, és apreciable com l'edifici més gran era l'església. Una porta lateral, a tall d'exedra, mirava a l'espai de l'hort. Segons Mateu i Palomar, a la capçalera de l'església s'adossava una casa que faria el paper d'hospici del primitiu edifici. Es tractava d'un xicotet recinte amb un sostre a doble vessant, un fumeral per a la cuina i una xicoteta finestra que s'obria al mur nord. Al costat sud de l'església i de la dita caseta hi havia altre hort que tenia dues palmeres molt grans.¹³

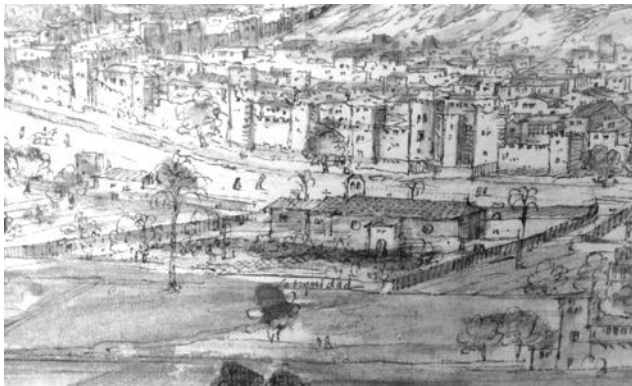

Figura 2. Detall del convent de la Trinitat en la Vista de Morvedre d'Anthonie van den Wijngaerde.

¹¹ *Ibidem*, p. 47.

¹² MATEU BELLÉS, Joan F. i PALOMAR ABASCAL, Josep M., "Morvedre en una imatge del 1563", en VV.AA (ed.), *Les vistes valencianes d'Anthonie van den Wijngaerde[1563]*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1990, p. 192.

¹³ *Ibidem*, pp. 194-195.

Com era habitual als temples mendicants, l'església era de nau única, i ja que a l'exterior no s'aprecien els contraforts, segurament es trobaven recaient a l'interior del temple dividint capelles entre aquests, com també veiem a l'església de Santa Maria, de la mateixa població. Respecte als elements constructius exteriors, només es pot observar que s'obrien dos òculs al mur nord, una xicoteta finestra a la capçalera i un sostre a dos vessants amb una doble espadanya. L'entrada, segurament estaria elaborada a partir d'una porta d'arc de mig punt.

L'església la podríem relacionar amb la d'El Salvador de Morvedre o amb la de Sant Feliu de Xàtiva, que segueixen el model d'esglésies d'arc diafragma. Aquesta tipologia, estava plenament assentada en el segle XIII i era una solució molt viable, perquè no requeria una gran quantitat de pedra. Tot i que la construcció en arcs diafragmàtics estava lligada a un origen cistercenc, tingué gran acceptació per part de les congregacions mendicants, tal vegada perquè continuava infonent l'ideal de pobresa que representaven els antics convents de l'orde del Cister.

Figura 3. Església de Sant Feliu, Xàtiva. Ajuntament de Xàtiva.

Aquesta solució ofería cobrir una nau sencera amb un gran arc apuntat i coberta de fusta.¹⁴ Entre cada pilar o tram s'obria un òcul que donava llum a l'interior de la sala, tal com veiem al gravat de Wijngaerde. Açò s'aplicà sobretot a les esglésies de nau única, com la que semblava ser la del Convent de la Trinitat de Morvedre.¹⁵ Edificis que solien evolucionar després en esglésies en voltes d'arc apuntat, com ha ocorregut en altres casos de la Corona com per exemple

¹⁴ Per a l'estudi de les voltes d'arc diafragma en els monestirs mendicants vegeu: MIRA, Eduard i ZARAGOZÀ CATALÁN, Arturo, (ed.), *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, Tomo I, València, Generalitat Valenciana, 2003, pp. 115-116.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 118-119.

en l'església del convent dominic de Santa Caterina de Barcelona, que va passar d'un sistema a l'altre. En tot cas, es feia així sempre que es disposaren dels recursos necessaris per a aquest projecte.¹⁶

A més dels edificis conventuals, a Morvedre també s'establí un beateri de dones al barri de sant Domènec (Santa Anna). Segons Chabret: "*En el año 1348 algunas mujeres piadosas fundaron un beaterio en una casa que existía extramuros de la villa de Murviostro, donde hoy se levanta el convento de monjas de Santa Ana.*"¹⁷ Els beateris, fora de la tutela eclesiàstica, eren cases de dones (tot i que també existien d'homes) que practicaven una vida religiosa de manera autònoma i sense seguir cap vot o regla monacal. Freqüentment, eren sostingudes per amplis sectors de la noblesa i comptaven amb l'ajuda d'un sacerdot secular o un frare mendicant que dirigia la seua vida espiritual. Atesa la importància que anaven adquirint, l'Església va voler limitar-ne la influència, i les van obligar a adoptar una regla monàstica o que s'adscrigueren a un orde monàstic preexistent, per tant, apuntem la possibilitat que algunes d'aquestes laiques morvedrines adoptaren finalment la regla de sant Agustí, a finals del segle XV, i es convertiren en monges servites.¹⁸

Figura 4. Detall del convent de Santa Anna a les Vistes de Morvedre d'Anthonie van den Wijngaerde.

L'orde servita va nàixer a Florència en 1233, i va rebre la primera confirmació com a tal per part del papa Alexandre IV en 1256 i la definitiva en 1304. En 1424, i amb la declaració del papa Martí V, es donà per consolidat aquest orde, que es

¹⁶ *Ibidem*, p. 123.

¹⁷ CHABRET FRAGA, Antonio, *Sagunto: su historia y sus monumentos*, Barcelona, Tip. de los sucesores de N. Ramírez, 1988, p. 254 (Tomo II).

¹⁸ CANTERA MONTENEGRO, Margarita i CANTERA MONTENEGRO, Santiago, *Las Órdenes religiosas en la Iglesia Medieval. Siglos XIII a XV*, Madrid, Arco Libros S. L., 1998, pp. 53-54.

caracteritzava per la seua profunda devoció a la Mare de Déu. De fet, es denominaren "*frates servi Sanctae Mariae*".¹⁹

Al raval on estaven les beates, anomenat de Sant Domènec i situat al costat oest de la població, hi havia un edifici que es volgué destinar, per part del rei Jaume I, perquè els dominics regentaren un convent o una mena d'*hospitium*, però, com hem dit anteriorment, els predicadors no ocuparen el lloc. El 14 de novembre de 1290 els jurats de Morvedre van rebre la demanda, per part de la diòcesi, per instal·lar allí unes monges procedents de Santa Margarida de Terrassa que seguien la regla de sant Agustí, però sembla que la decisió tampoc prosperà. Quan es fundà el convent de monges del Peu de la Creu hi havia una capella dedicada a Santa Anna. L'edifici es va construir amb l'ajuda dels jurats de Morvedre.²⁰ Aquests, concediren una casa a la beata Lluïsa Mata perquè fundara un convent de monges servites, i va ser aleshores quan adoptaren el nom de Santa Anna, seguint la titularitat d'aquella capella.²¹

Així, segons el dibuix de Wijngaerde, el que podem apreciar és l'edifici que existia (almenys des de 1489) quan es va concloure el convent pròpiament, amb la corresponent església i hort. El complex tenia també una torre de guaita de dues alçades i rematada amb merlets, que serviria, igual que la torre de l'església d'El Salvador, per vigilar el camí d'entrada a la població.²² Davant del convent i a la vora del camí hi havia una creu de terme que assenyalava una de les entrades a la vila.

Les reformes del Convent de Sant Francesc

Però, sense dubte, si hi hagué uns religiosos que sembla que despertaren més interès, vista la poca influència que hi tingueren a Morvedre els dominics, van ser els franciscans. El convent de frares menors és dels més antics de la vila després de la Trinitat.²³ Fundat en 1295, arran de la petició dels jurats de la ciutat, que demanaven fer-se càrrec d'un hospital de transeünts dedicat a l'advocació de sant Antoni, són les primeres notícies que es coneixen d'aquest. Segons les fonts, el primer convent i hospital van quedar destruïts en la Guerra dels dos Peres, però prompte es van voler reconstruir.²⁴ Es va donar la possibili-

¹⁹ *Ibidem*, p. 44.

²⁰ CIVERA i GÓMEZ, Manuel, *Morvedre hebreu (segles XII-XVII)*, Catarroja, Afers, 2009, p. 71.

²¹ CHABRET FRAGA, Antonio, *Nomenclator de las calles, plazas y puertas antiguas y modernas de la ciudad de Sagunto*, València, Imprenta de José Vila Serra, 1901, p. 29.

²² MATEU BELLÉS, Joan F. i PALOMAR ABASCAL, Josep M., "Morvedre en una imatge del 1563", ...*Op. cit.*, pp. 200-201.

²³ FONTANA, Josep i PONTÓN, Gonzalo, "Autoridad dentro de la Iglesia constitucional" en *Historia de las Mujeres: una historia propia*, Barcelona, ed. Crítica, pp. 209 i 223.

²⁴ VALOR ABAD, Jeroni Pau, "El Convent de Sant Francesc, Plaza Cronista Chabret (Sagunto). Un avance sobre la intervención arqueológica de urgencia 2005", *Saguntum*, 2009, pp. 237-250, p. 243.

tat de la participació del rei Pere el Cerimoniós en el dit comés. És possible que en aquests anys posteriors a la destrucció, el mateix rei En Pere s'encarregara de donar suport a la construcció del cenobi, atés que els religiosos van demanar al rei, en 1363, que en vista del seu estat els ajudara en tal feina.²⁵

Gràcies a les notícies aportades per la documentació de la Reial Cancelleria a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (de les quals també es va fer ressò Manuel Civera)²⁶ sabem, efectivament, que al convent es van dur a terme una sèrie d'obres. Però ja no va ser a instàncies del Cerimoniós, sinó del seu fill, Martí l'Humà, en 1399.²⁷ Aquesta fita és realment important, ja que ens dóna una data concreta sobre la intervenció reial en l'entorn conventual. Al mateix temps, és una prova de com eren d'importants els conventuals per als reis.²⁸ Sobretot per a Martí l'Humà, que tenia predilecció pels franciscans.²⁹

Segons una carta enviada per part del rei al frare de Sant Francesc, Arnau Pedriça, el monarca demanà la col·laboració als franciscans per fer certes reparacions a la vila. I, concretament, referint-se segurament als murs que envoltaven el convent i altres muralles que ja eren velles de la ciutat, per repel·lir i protegir els ciutadans (d'una vila "amb molta població", segons el document) dels atacs com els que van tenir lloc en temps del seu pare. A més, el rei concedia al batlle i jurats el dret de prendre terres, horts i totes les propietats necessàries per a poder dur a terme aquestes obres:

Nos Martinus rei. Circa reparacionem, municionem, augmentationem e fortificacionem ville Murvedreris in Regno Valentie situate inter alia fortalicia dicti Regni ab antiquo circa tempore laudabilem obtinet principatum sedule intendentes precepto noviter qua dicta villa murata non sufficit habitatoribus et vicinis ipsius quinimo per dei gratiam eius suburbia pleno populo

²⁵ BRU i VIDAL, Santiago, *Obra completa I: Analecta històrica saguntina*, Sagunt, Caja de Ahorros y Socorros de Sagunto, 1987, p. 145; El convent va ser atacat per projectils de bombardes o catapultes (documentades a les excavacions realitzades en 2005), així és que el seu estat devia ser bastant lamentable.

²⁶ CIVERA i GÓMEZ, Manuel, *Morvedre hebreu (segles XII-XVII)*, Catarroja, Afers, 2009, pp. 59-72.

²⁷ ACA, RC 2.171 (1399), f. 151. Aquest rei, per cert, va actuar a Morvedre anys després quan va crear, a instàncies seues, el raval de la Moreria en 1407 per instal·lar la població mudèjar. Vegeu CHABRET FRAGA, Antonio, *Sagunto: su historia y sus monumentos*, Vol. II, Barcelona, Tip. de los sucesores de N. Ramírez, 1988, pp. 252-254.

²⁸ Vegeu: WEBSTER, Jill R., *Per Déu o per diners. Els mendicants i el clergat al País Valencià*, Barcelona, Afers, 1998.

²⁹ Al rei l'acompanyaven consellers i confessors del mateix orde; també la reina Maria de Luna, la seua esposa, la qual tenia al seu costat a qui va fundar Sant Esperit del Mont amb ella (monestir també pertanyent aleshores a Morvedre), al franciscà Francesc Eiximenis. Així, van ser tan importants per a aquesta família reial els frares franciscans que, en 1398, Martí l'Humà els va conferir a perpetuïtat l'ofici de confessors reials, no sols per a ell sinó per a tota la família reial d'Aragó. CANTERA MONTENEGRO, Margarita i CANTERA MONTENEGRO, Santiago, *Las Órdenes religiosas en la Iglesia medieval. Siglos XIII a XV*, Madrid, Arco Libros, 2008, p. 42.

copioso indigent ampliacionem muorum, turrum et vallorum per qua dicti vicini et habitatores ab insultibus quorumcumque inimicorum se valeant defendere et bona eorum preservare ibidem et salvare attento et cetera que vos Religiosus et dilectus nostre fratre Arnaldus Pedriça ordinis fratrem minorum ville oriundus precense naturaliter affectatis circa huiusmodi opera fervide laborare. Et propterea nobis humiliter supplicastis ut subscriptam licenciam vobis concedere dignemur nos considerantes que municiones e melioraciones villarum, castrorum et fortalicionum nostri domini redundant in nostri servicium comodum et honorem potissime ubi adesse videtur populi congregationes copiosa. Tenore presentis concedimus vobis, dicto fratri Arnaldo, licenciam plenariam elarguntur que vos de et cum consilio baiuli dicte ville possitis et libere valeatis edificare, construere, circuire, munire e fortificare omnia suburbia, vicos, vies, ravalia, et alia terre spacia que ad ampliacionem ville iamdicta utiliam noveritis et cetera oportuna menibus, turribus atque vallis et deinde capere ac occupare quemcumque paena, domos, ortos, campos e alias quascumque possessiones, hereditates seu propietates necessaria ad predicta competencia tamen satisfaccionem inde illis quorum sine fienda arbitrio proborum hominum per iamdictum baiulum, juratos et probos hominos dicte ville ab hoc eligendorum debite precedente. Et nichilominus super predictis unioersis et singulis ad hoc.

...necessariis facere, statuere e ordinari, simul cum baiulo supradicto quecumque fuissent utilia, necessària sive et cetera oportuna dum tamen menia turrets et valla premissa continuaveritis, anexaveritis e adjuveritis allis muris veteribus dicte ville. Comitentes vobis una cum dicto baiulo in et super predictis omnibus huius incidentibus, dependentibus e emergentibus ex eadem vices nostras plenare cum presenti per quam iniungimus de nostri certa sciencia e exprese pro prima e secunda iussionibus, justicie, juratis e probis hominibus dicte ville que in predictis vobis assistant, consilio, auxilio e favore si cum quando quociens e prout a vobis inde fuerint requisiti. In cuius rei testimoni presenti vobis fieri nostro que sigillo secreto iussimus comuniri. Datum Cesarauguste prima die iulii anno a Natiuitate Domini MCCCXCVI-III°. Rex Martini.³⁰

Aquestes expropiacions, de les quals parla la carta, haurien possibilitat l'engrandiment no sols del recinte conventual sinó de la vila en general. El rei Martí demanà als franciscans que estigueren atents a les ordinacions del batlle i jurats de la vila perquè aquests, a més, pogueren annexionar murs i torres i altres parets velles de les muralles de la vila per a les noves fortificacions. Així, també resultaria útil per als religiosos, que volien mantenir-se salvs de qualsevol altre atac i evitar, novament, la destrucció del seu cenobi.

³⁰ ACA, RC, 2171, f. 151 r-v. M'agradaria agrair l'ajut en la transcripció al professor d'Història medieval de la Universitat de València, Juan Vicente García Marsilla.

Figura 5. Detall del convent de Sant Francesc de les Vistes de Morvedre d'Anthonie van den Wijngaerde.

De nou, en les vistes de Wijngaerde es pot apreciar com la ciutat s'havia expandit a fora dels seus murs i al voltant del convent. Per tant, és molt probable que les muralles que es veuen tancant les cases que hi ha extramurs, així com les que s'observen al convent, foren el resultat d'aquesta ampliació. La carta ens desvela també un altre fet important, i és que, a finals del segle XIV, tot i que va ser una dura centúria a causa de la guerra i la pesta, la població va augmentar a la vila de Morvedre, i això, possibilità invertir per embellir el convent.

Les restes arquitectòniques aparegudes a diferents excavacions corroboren que els materials més abundants que es van localitzar (concretament a les excavacions del 2005) dataven precisament del segle XIV i XV, a part de les construccions més primitives de la seua fundació al segle XIII i de restes d'època moderna.³¹ Així mateix, les intervencions que es van realitzar en la zona on es trobava el cementeri del Loreto, entre 1998 i 1999, també donaren interessants notícies quant al tipus de construcció de les muralles del cementeri. Car, es va localitzar el mur de tancament d'aquest camp sant, que anava en direcció N-S, elaborat a base de carreus tallats de pedra dolomítica que dataven del segle XIV a les capes inferiors, i del segle XV en el reble d'argamassa entre les parets de les capes més superficials.³² En aquesta campanya també es van localitzar una sèrie de dovelles de pedra dolomítica que amidaven al voltant d'uns 54 cm per 32 cm d'amplària en els seus costats més amples. De factura gòtica, van ser reutilitzades com a material constructiu en els murs superficials procedents de les últimes remodelacions que es van fer al

³¹ VALOR ABAD, Jeroni Pau, "El Convent de Sant Francesc, Plaza Cronista Chabret (Sagunto). Un avance sobre la intervenció arqueològica de urgència 2005",...*Op.cit.*, p. 239.

³² HERNÁNDEZ, Emilia y SÁNCHEZ, Paloma, "Seguimiento arqueológico del colector de la Glorieta (Sagunto)", en *Arse: Boletín Anual del Centro Arqueológico Saguntino*, 32-33, 1998-1999, pp. 83-108, p. 99.

Figura 6. Una de les dovelles per abrancal de porta gòtica provinent d'un dels murs del convent de Sant Francesc. Museu Arqueològic de Sagunt.

convent identificades amb l'antic ajuntament.³³ Aquestes dovelles formarien part, tal com apunten Hernández, E. i Sánchez, P., de la porta que s'obria cap a l'exterior, direcció Est del recinte (que feia 3m de llum).³⁴

Arran aquestes notícies i el gravat de Wijngaerde ens podem fer una idea de com estava conformat l'espai. El convent estava situat al davant de la porta de la Vila i la Torre de l'Hospital, lloc actualment ocupat pel carrer de Romeu i el de Terol, respectivament. A ell s'accedia, igual que a la porta de la Vila, pel camí de les Valls, que venia en direcció nord-sud i que segons el dibuix passa pel costat oest d'aquest.³⁵ L'església se situava a l'oest, al costat d'un gran hort, on es pot veure una palmera. Donant al Camí Real estava la porta d'entrada del fossar, en forma d'arc de mig punt, on hi havia una gran creu a sobre. Allí, restaria després la capella dedicada a la Mare de Déu del Loreto que es fundà a *posteriori*. El fossar, que datava de 1252, va perdurar fins al segle XVIII. Les cel·les, no apreciables clarament al dibuix, se situarien al costat est.

³³ *Ibidem*, p. 100.

³⁴ *Ibidem*, pp. 102-104.

³⁵ VALOR ABAD, Jeroni Pau, "El Convent de Sant Francesc, Plaza Cronista Chabret (Sagunto). Un avance sobre la intervenció arqueològica de urgència 2005", ..., *Op.cit.*, p. 196.

Aquests complexos religiosos assolien gran funcionalitat per adaptar-se a la nova espiritualitat i sobretot seguir els esquemes cistercencs, que com ja hem dit abans en el cas de la Trinitat, també es pot veure al convent i església de Sant Francesc de Morella, un dels cenobis franciscans més antics al Regne (1272), que manté encara aquesta sobrietat en la seua església de murs robustos i austers i un sostre de fusta sostingut per arcs diafragma sense naus laterals. L'església s'articula mitjançant capelles entre contraforts que es recolzen sobre gruixuts murs, els quals no presenten gaires obertures.

De nou, tornant a l'església del convent morvedrí, semblava tindre una estructura similar a la de la Trinitat i estar feta amb una sèrie de trams que podrien estar sustentats per grans arcs diafragmàtics que suportarien un sostre de fusta com el que hem vist també a l'església de Sant Francesc de Morella. Això és apreciable a l'exterior, on els pocs vans en els murs constatarien l'existència de capelles entre contraforts dins una única nau, com és habitual a les esglésies mendicants. Ara bé, sembla que la capçalera sí que era poligonal, és a dir, que l'absis podria suportar una volta de creueria, cosa que explicaria els contraforts externs que es veuen al dibuix de Wijngaerde.

La fàbrica del convent de Morvedre també era de pedra, amb un claustre de robustes columnes gòtiques, segons s'ha pogut comprovar arran de les últimes excavacions realitzades en la plaça de la Glorieta en 2005. També es va docu-

Figura 7. Interior de l'església del convent de Sant Francesc de Morella. Vista del presbiteri. Ajuntament de Morella.

Figura 8. Nervi de volta. Museu Arqueològic de Sagunt.

Figura 9. Capítell de fulles carnosos de columna quadri lobulada. Museu Arqueològic de Sagunt.

mentar una de les portes d'entrada al recinte de talla i motlures gòtiques, peces del claustre i altres parts del convent datades al voltant dels segles XIV i XV.

Segons els arqueòlegs, les construccions documentades entre aquest període són les més rellevants del conjunt, pista clau que ens posa en evidència que l'edifici es va fer amb bons materials i amb un gust pel detallisme i la decoració en els elements arquitectònics.³⁶ Tant els murs com els capitells i columnes estaven llaurats amb *pedra blava* de Morvedre (calcària dolomítica), que va ser constantment utilitzada per la seua gran resistència i poca porositat. Una aposta clara, a la fi, si el que es volia era aconseguir murs forts i robustos, al mateix temps que resultaria, si fa no fa, un material que no requeriria grans costos de transport, ja que les pedreres estaven a la mateixa població.³⁷ No sabem si va ser al segle XIV o al XV, però el fet de trobar també nervis d'arc de pedra evidencia que, almenys el claustre, es va cobrir amb voltes de creueria en algun moment (Fig. 8). Al mateix temps, es conserva encara un capítell de columna de fulles carnosos que és possible decorés la galeria d'aquest claustre d'un estil que imperava en els segles XIV i XV en tota la Corona d'Aragó (Fig. 9).

³⁶ VALOR ABAD, Jeroni Pau, "El Convent de Sant Francesc, Plaza Cronista Chabret (Sagunto). Un avance sobre la intervenció arqueològica de urgència 2005", ...*Op. cit.*, p. 237.

³⁷ ARCINIEGA GARCÍA, Luís, "Reutilización de materiales pétreos y uso de canteras en el abastecimiento de la arquitectura valenciana de época foral", en ESPAÑOL, Francesca i VALERO, Joan (ed.) *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Amics del Romànic, 2017, pp. 149-186, p. 173.

Figura 10. Capitell de fulla carnosa i fust de columna quadrilobulada. Museu Benlliure de València. Ajuntament de València.

Tots aquests elements constructius denoten l'elevat pressupost de què disposava, sobretot després de saber que la Corona i el govern de la vila van atorgar l'ajuda necessària per a fer remodelacions així com pel gran nombre de picapedrers que treballaren a les obres i que és apreciable pels copiosos símbols que marcaren als seus murs. Marques que es poden observar també a la Catedral de València, a Santa Maria de Morvedre, a Santa Maria d'Alacant i a la Llotja de Mallorca. Una disparitat de llocs gens estranya, ja que, normalment, les colles de picapedrers eren itinerants, així que ben bé un dia podien desenvolupar la seua tasca a València, un altre a Alacant o treballar simultàniament en diferents edificis dins la mateixa localitat, com ocorre a Morvedre, on apareixen idèntiques marques tant a l'església de Santa Maria com al dit convent franciscà. Els picapedrers portaven les formes, models i estils per allà on se'ls contractava.

A més, hem de tindre en compte que, pel que feia als elements decoratius, com per exemple ocorria amb les columnes dels claustres, els picapedrers que les tallaven seguien models en sèrie, documentats des del segle XIII.³⁸ Un exemple d'aquests models el trobem al Museu Benlliure, on es guarden restes del desaparegut convent de Sant Francesc de València (que s'ubicava a l'actual plaça de l'Ajuntament), concretament una columna amb un capitell bessó al del convent de Sant Francesc de Morvedre (Vegeu Fig.9 i 10). Per tant, si veiem el conservat a València, és més que evident que el de Morvedre seguiria els mateixos paràmetres per esculpir les columnes.³⁹

Ara bé, si pensem que les notícies localitzades als arxius referents a les reformes del convent finalitzen ací estem equivocats. Les construccions d'aquestes característiques solien durar dècades, ja que estaven a expenses dels recursos

³⁸ MIRA, Eduard i ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo, (ed.), *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, Tomo.I, València, Generalitat Valenciana, 2003, p. 161.

³⁹ VALOR ABAD, Jeroni Pau, "El Convent de Sant Francesc, Plaza Cronista Chabret (Sagunto). Un avance sobre la intervenció arqueològica de urgència 2005",...*Op. cit.*, p. 241.

dels poderosos. Les obres al convent de Morvedre no van acabar en temps del rei Martí l'Humà. Gràcies a un protocol notarial localitzat a l'Arxiu de Protocols del Patriarca de València, es documentava una compra de bigues de fusta per a fer el sostre dels dormitoris en l'any 1415. L'obra va ser encarregada al fuster de València, Bartomeu Pérez, qui havia de donar als marmessors del convent, els frares Guillem Mestre, de l'orde de framenors, i Francesc Mestre prevere beneficiat, germans ambdós, les dites fustes perquè es feren càrrec que s'aplicaren a les obres. En concret, es tractava de bigues de 26 pams cadascuna d'alt i un pam i dos dits fonamentades en pla; a mig pam de gruix per 26 sous cadascuna. A més a més, es va trametre un enviament de quartons (el quartó és una biga que es col·loca de manera transversal a una altra, anomenada polaina) de mig pam i quasi tres pams de gruix per 4 sous i 6 diners. A la comanda també s'explicitava l'ús de fulles de fusta de pam i mig d'ample, obrades i planejades per cada part que valien 5 sous cadascuna.⁴⁰

Figura 11. Dormidor del Monestir de clarisses de Pedralbes de Barcelona. Pedralbes.bnc.cat. Ajuntament de Barcelona.

⁴⁰ APP, Protocol de Vicent Guàrdia (27-09-1415). Mencionat també per CIVERA i GÓMEZ, Manuel, *Morvedre hebreu (segles XII-XVII)*, Catarroja, Afers, 2009, p. 67.

El pagament del material es va fer fraccionat, sent l'últim, en finalitzar l'obra. Al dit Bartomeu se li van encomanar també altres 66 bigues obrades demanant que s'havien de dur a terme i col·locar abans del mes d'octubre, permetent també als marmessors comprar més material en un altre lloc si ho desitjaren, així com demanar al dit Bartomeu que tinguera tanta fusta com fora necessària per a poder acabar la construcció del dormidor del convent.⁴¹ Per fer-nos una idea de com eren aquests recintes podríem comparar-ho amb el dormidor d'un dels seus anàlegs femenins, el del Monestir de clarisses de Pedralbes, a Barcelona, on s'aprecia que tota aquesta estructura de fusta cobria la sala per complet.

Restes de ceràmiques

Quant a peces de caràcter artístic, el convent, com qualsevol entorn d'aquest tipus, posseïa relíquies amb els seus corresponents reliquiaris, objectes per a la litúrgia, la roba per a celebrar els oficis, així com escultures i pintures que decorarien les capelles i oratoris. Entre aquestes, cal destacar el Crist crucificat del segle XV, que va ser restaurat i que actualment es pot contemplar a un dels altars de l'ermita de la Sang, també a Morvedre. Però, sobretot, cal fer notar aquelles peces que pel seu caràcter quotidià, de vegades passen més desapercebudes. Ens referim a la ceràmica de taula, i per tant d'ús domèstic.⁴²

Figura 12. Plat o escudella, localitzada a les excavacions de 2005, Caixa 6, Material ceràmic, 02. Museu Arqueològic de Sagunt.

⁴¹ APP, Protocol de Vicent Guàrdia (27-09-1415).

⁴² CEBRIÁN i ALONSO, Enriqueta, "La restauració del Crist crucificat de l'ermita de la Sang de Sagunt", en *Setmana Santa Saguntina*, 2008, pp. 227-256. D'aquesta peça hi ha un estudi monogràfic a càrrec

D'entre totes les ceràmiques que es van localitzar a les diferents excavacions ens ha cridat l'atenció una escudella. Aquest era un plat fons, a manera de bol, que es feia servir per a menjar líquids (Figura 12). Està recobert de vidriat blanc estannífer i decorat en blau cobalt, presentant al seu fons un motiu heràldic. En teoria, l'escudet, que solia fer-se amb les barres d'Aragó, no tenia una importància heràldica per si mateixa però s'assemblava als escuts reials. Aquest tipus de decoracions van ser molt habituals al segle XV, i la present peça és una de les més significatives que es van localitzar.⁴³

Conclusions

Per a concloure, ens agradaria valorar i destacar les diferents excavacions realitzades, no sols en el convent de Sant Francesc, sinó en tots els àmbits d'aquest tipus a la ciutat de Sagunt (abans Morvedre). Els articles d'Hernández E. i Sánchez P. sobre les excavacions dutes a terme al col·lector de la Glorieta i publicades al Butlletí del Centre Arqueològic Saguntí⁴⁴ així com les realitzades per Valor Abad, J., editades a *Saguntum* en 2009, ens han donat un punt de partida essencial i ineludible per a fer una reconstrucció visual d'uns edificis ja inexistents que al Sagunt medieval jugaren un paper molt important quant a la configuració i articulació de la població.⁴⁵ Al mateix temps, les fonts documentals són vitals per poder conèixer de primera mà les intencions constructives, els artífexs, la cronologia de les obres o el material utilitzat. Per aquest motiu, saber com era d'important per al rei Martí l'Humà el convent franciscà, que es va convertir en un eix vertebrador de l'ampliació urbana que tenia al cap per a la vila, ens ajuda a comprendre les imbricacions polítiques d'aquestes congregacions, les quals, tot i servir per a l'aixopluc de pobres i vianants, s'ocupaven també d'acollir les comitives reials al seu pas per la vila o, inclús, celebrar-hi corts.

---

de CORRESA i MARÍN, Ignasi, "El Crist de la Sang, una imatge inèdita dels segles XIV-XV a Sagunt", en *Setmana Santa Saguntina*, 2008, pp. 257-266.

⁴³ VIDAL LORENZO, Cristina i FELIU BELTRÁN, Núria, "Aportaciones al estudio de la cerámica medieval valenciana. El Proyecto de investigación arqueológica en las cubiertas de San Martín Obispo y San Antonio Abad de Valencia", en *Saitabi*, 59, 2009, pp. 231-252, p. 245.

⁴⁴ HERNÁNDEZ, Emilia y SÁNCHEZ, Paloma, "Seguimiento arqueológico del colector de la Glorieta (Sagunto)", en *Arse: Boletín Anual del Centro Arqueológico Saguntino*, 32-33, 1998-1999, pp. 83-108.

⁴⁵ VALOR ABAD, Jeroni Pau, "El Convent de Sant Francesc, plaza Cronista Chabret (Sagunto). Un avance sobre la intervención arqueológica de urgencia 2005", en *Saguntum*, 2009, pp. 237-250.

Bibliografia

- ARCINIEGA GARCÍA, Luís, “Reutilización de materiales pétreos y uso de canteras en el abastecimiento de la arquitectura valenciana de época foral”, en ESPAÑOL, Francesca i VALERO, Joan (ed.) *Les pedres medievals a la Corona d’Aragó*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans. Amics del Romànic, 2017, pp. 149-186.
- BENVENUTTI Anna, “L’impianto mendicante in Firenze, un problema aperto”, en *Mélanges de l’Ecole française de Rome. Moyen-Âge, Temps Modernes*, Tome 89, 2, 1977.
- BRU i VIDAL, Santiago, *Obra completa I: Analecta històrica saguntina*, Sagunt, Caja de Ahorros y Socorros de Sagunto, 1987.
- CANTERA MONTENEGRO, Margarita i CANTERA MONTENEGRO, Santiago, *Las Órdenes religiosas en la Iglesia medieval. Siglos XIII a XV*, Madrid, Arco Libros, 2008.
- CEBRIÁN i ALONSO, Enriqueta, “La restauració del Crist crucificat de l’ermita de la Sang de Sagunt”, en Sagunt, *Setmana Santa Saguntina*, 2008, pp. 227-256.
- CHABRET FRAGA, Antonio, *Nomenclator de las calles, plazas y puertas antiguas y modernas de la ciudad de Sagunto*, València, Imprenta de José Vila Serra, 1901.
- —, Antonio, *Sagunto: su historia y sus monumentos*, Barcelona, Tip. de los sucesores de N. Ramírez, 1988.
- CIVERA i GÓMEZ, Manuel, *Morvedre hebreu (segles XII-XVII)*, Catarroja, Afers, 2009.
- CORRESA i MARÍN, Ignasi, “El Crist de la Sang, una imatge inèdita dels segles XIV-XV a Sagunt”, en Sagunt, *Setmana Santa Saguntina*, 2008, pp. 257-266.
- CUADRADO SÁNCHEZ, Marta, “Un nuevo marco socioespacial: emplazamiento de los conventos mendicantes de los siglos XIII y XIV”, en *Semana de estudios medievales*, Nájera, Logroño, 1996.
- FONTANA, Josep i PONTÓN, Gonzalo, “Autoridad dentro de la Iglesia constitucional” en *Historia de las Mujeres: una historia propia*, Barcelona, ed. Crítica, pp. 209 -223.
- GARCÍA ORO, José, “Los frailes menores en la Hispania medieval y su asentamiento”, en *Archivo Ibero-Americano*, 275-276, Mayo-diciembre 2013.
- HERNÁNDEZ, Emilia y SÁNCHEZ, Paloma, “Seguimiento arqueológico del colector de la Glorieta (Sagunto)”, en *Arse: Boletín Anual del Centro Arqueológico Saguntino*, 32-33, 1998-1999, pp. 83-108.
- LE GOFF, Jacques, “Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale”, en *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, I, 1968.
- MANCINELLI, Chiara, “El convento franciscano del Santo Espíritu del Monte: un ejemplo de *translatio* ético-económica”, en *Medievalia*, 16, 2013, pp. 103-108.
- —, Chiara, “El convento de Santo Espíritu del Monte: un ejemplo de

- ética-económica franciscana en el reino de Valencia, en *Nuevas aportaciones de jóvenes medievalistas*, Lleida, 2014, pp. 43-54.
- —, Chiara, “Devoción religiosa y estructuración de reformas: las reinas aragonesas María de Luna y María de Castilla y el convento de Santo Espíritu del Monte (Gilet)” en *Reinas e Infantas en los Reinos Medievales Ibéricos. Contribuciones para su estudio*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago de Compostela, 2015, pp. 319-332.
  - MATEU BELLÉS, Joan F. i PALOMAR ABASCAL, Josep M., “Morvedre en una imatge del 1563”, en VV.AA (ed.), *Les vistes valencianes d’Anthonie van den Wijngaerde [1563]*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1990.
  - PELLEGRINI, Luigi, “Gli insediamenti degli ordini mendicanti e la loro tipologia. Considerazioni metodologiche e piste di ricerca”, en *Les Ordres mendiants et la ville en Italie Centrale (v. 1220-1350, Mélanges de l’Ecole française de Rome. Moyen-Âge. Temps Modernes*, 89, 1977, pp. 563-566.
  - RAPP, Francis, *La iglesia y la vida en occidente a finales de la Edad Media*, Barcelona, Labor, 1973.
  - ROSARIO TORREJÓN, Carme, “El comerç entre Morvedre i Peníscola truncat en temps del Cisma d’Occident”, en *La Voz de tu Comarca*, el Camp de Morvedre, 20-12-2018.
  - RUIZ DOMÈNECH, José Enrique, “El mapa de devoción urbana en la Corona de Aragón (siglos XIII, XIV y XV)”, en *El món urbà a la Corona d’Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrès d’Història de la Corona d’Aragó*, Barcelona-Poblet-Lleida, 2000, pp. 33-58.
  - SARTHOU CARRERES, Carlos, *Monasterios valencianos: (su historia y su arte)*, València, Diputació Provincial de València, 1943.
  - SOLER MILLA, Juan Leonardo, “Una vila medieval bolcada al Mediterrani: Morvedre en els itineraris mercantils locals i internacionals durant la Baixa Edat Mitjana (ss. XIII-XV)” en HINOJOSA MONTALVO, José (Comissari), *De Murbiter a Morvedre*, Sagunt, Fundació Bancaixa, 2006, pp. 171-186.
  - TEIXIDOR, Fr. Josef, *Antigüedades de Valencia. Observaciones críticas donde con instrumentos auténticos se destruye lo fabuloso, dejando en si debida estabilidad lo bien fundado*, Vol. II, València, Imprenta Francisco Vives Mora, [edición de 1895].
  - TODESCHINI, Giacomo, “Ordini mendicanti e coscienza cittadina”, en *Mélanges de l’Ecole française de Rome Moyen-Âge, Temps modernes*, Tome 89, 2, 1977, pp. 657-666.
  - VALOR ABAD, Jeroni Pau, “El Convent de Sant Francesc, plaza Cronista Chabret (Sagunto). Un avance sobre la intervención arqueológica de urgencia 2005”, en *Saguntum*, 2009, pp. 237-250.
  - VIDAL LORENZO, Cristina i FELIU BELTRÁN, Núria, “Aportaciones al estudio de la cerámica medieval valenciana. El Proyecto de investigación arqueológica en las cubiertas de San Martín Obispo y San Antonio Abad de Valencia”, en *Saitabi*, 59, 2009, pp. 231-252.

- WEBSTER, Jill R., *Per Déu o per diners. Els mendicants i el clergat al País Valencià*, Barcelona, Afers, 1998.
- MIRA, Eduard i ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo, (ed.), *Arquitectura gòtica valenciana. Siglos XIII-XV*, Tomo I, València, Generalitat Valenciana, 2000.

Fonts documentals

- Arxiu de Protocols del Patriarca (APP), Protocol de Vicent Guàrdia (27-09-1415)
- Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Cancelleria (RC) 2.171 (1399), f. 151.

Fonts materials

- Dipòsit del Museu Arqueològic de Sagunt.

